

МАТЕРІАЛИ ОЛЬГИ БАСАРАБ: ЩЕ РАЗ ПРО РОЗВІДУВАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ УВО

© Бежук О.М., 2007

На основі опублікованих та архівних джерел проаналізовано діяльність УВО на західноукраїнських землях в контексті розвідувальних матеріалів Ольги Басараб-Левицької.

Based on published and archives sources the activity of Ukrainian Military Organization in western-Ukrainian lands in the context of secret materials of Olha Basarab-Levytska was analyzed.

18 березня 1921 року Польща уклала з РРФСР Ризький мирний договір без участі представників Уряду УНР. На основі цього договору Польща одержала право на володіння західними українськими землями по р. Збруч. На решті території колишньої УНР Москва встановлювала свій режим маріонеткової Української Радянської Соціалістичної Республіки. В такий спосіб було завершено черговий поділ України її сусідами і поставлено крапку в питанні “першої української спроби” змагань 1917–1921 рр.

“Тональність” і сенс української революції геніально висловив Юрій Липа у вірші “Дев’ятнадцятий і Двадцятий”:

І от відступають, упадають, покидають свій рідний край.
– Державо, ти була як огненна злива! Державо, прощай!

“Наркоманією” втраченої державності жило і дихало покоління “міжвоєнного двадцятиріччя”. Перед провідними українськими діячами, котрі вважали боротьбу за державність власного народу своїм національним обов’язком, постає питання не “хто винен?”, а “що робити далі?”. Ними розробляються програми боротьби на новому етапі і однією з її складових стала Українська Військова Організація.

Аналізувати діяльність УВО намагались не так багато дослідників історії національно-визвольних змагань українського народу. Це пояснюється відсутністю фактичного матеріалу: організація носила розвідчий, конспіративний характер і нелегально діяла на територіях, окупованих Польщею. Як правило, більшість матеріалів про УВО – мемуарного характеру, протоколів засідань чи з’їздів не велося, багато інформаційних документів було знищено в часи арештів членів організації та їх частих переїздів за кордон. Найбільш ґрунтовними та повними є фундаментальні розвідки діаспорних авторів В. Мартинця “Від УВО до ОУН” та З. Книша “Власним руслом. УВО від осені 1922 до літа 1924 р.”. Також в контексті біографії Євгена Коновальця про УВО писали П. Мірчук, Я. Сватко, О. Зайцев. Сьогодні поза увагою професійних дослідників залишаються львівські архівні матеріали, які містять більш конкретну і точну інформацію про членів УВО, їх працю в розвідчій службі, характер документів, ними зібраних.

У цій роботі поставлено завдання проаналізувати діяльність УВО на західноукраїнських землях в період з 1921 до 1924 рр., залучивши дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених. Також використано архівні матеріали ДАЛО та ЦДАЛ щодо розвідувальної праці Ольги Басараб-Левицької.

Українська Військова Організація була заснована 31 серпня 1920 року в Празі на нараді старшин Українського Січового Стрілецтва. Євген Коновалець – полковник УСС, ініціатор та автор задуму, ставив першочерговим завданням УВО збереження кваліфікованих військових кадрів, брак котрих так фатально позначилась в національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр. Перед Українською Військовою Організацією у разі військового конфлікту у Європі (особливо між країнами Антанти та більшовицькою Росією, як сподівались українці), ставилось завдання швидкої організації та командування армією і в такий спосіб вирішення проблеми війська в українському питанні. План Є. Коновальця було підтримано, його обрано першим Начальним Командантом УВО, Начальна Колегія перейменована в Начальну Команду [1, с. 73].

Вже тоді, у 1920 році полковник Є. Коновалець в основу організованої ним підпільно-революційної організації ставить ідеологію суто державницького українського націоналізму, в той час, коли про італійський фашизм чи німецький націонал-соціалізм ніхто із їхніх пізніших творців навіть ще не думав [1, с. 75]. Членами Красвої команди УВО – Д. Палієвим, В. Кучабським, М. Матчаком організовується видавництво журналу “Заграда”, місячника “Сурма”, які ставили перед собою завдання: “...Вирвати із хаосу нашу національну ідею, ...зробити з неї стяг, коло якого гуртувалася б ціла нація” [2, с. 3].

Коли стало зрозуміло, що сподівання на воєнні дії держав Антанти чи Польщі проти більшовицької Росії є марними, УВО очолює організоване збройне підпілля і стає на чолі національно-визвольної боротьби українців. Красвий Командант у 1921 р. звертається до товаришів по зброї: “Ваше завдання, коли не можна нічого більшого зробити, задержати нашу організацію в примітивних формах, щоби переждати це врем’я люте, зберігаючи при цьому нашу провідну думку” [3, с. 29].

Під його особистим вмільм керівництвом організаційна структура УВО завершується, мережа клітин УВО по всьому краю закріплюється й поширюється і нова організація збройного підпілля переходить до бойових акцій. У другій половині 20-х років ХХ ст. в основу діяльності УВО було покладено терористичні акції: “Як довго ворог буде приміювати найбільш жорстокі способи боротьби, придержуватись своїх власних законів, ...топтати примітивні людські права, так довго є необхідна самооборона при помочі терору” [4, с. 28]. Учасниками УВО здійснювались підпали поміщицьких дворів, польських державних сховищ, будинків, пошкодження залізничних шляхів і телеграфних сполучень. Збройна боротьба за Українську державність була змінена щодо її форм, пристосована до нової дійсності. Це було необхідним для морально-політичної мобілізації українського народу, для відновлення політичних акцій на зовнішньому фронті.

Разом з тим, УВО намагалась поєднувати суто військову діяльність з просвітницькою. Члени УВО й ОУН найактивніше співпрацювали у всіх існуючих культурно-освітніх та економічних українських організаціях та установах – “Січ”, “Просвіта”, займались відродженням духовно-культурного життя українців, відновленням Українського Університету у Львові, організацією шкільництва, господарського життя краю тощо.

У грудні 1923 року Євген Коновалець іде з посту Головного Коменданта УВО. Із його відходом обов’язки передано Військовому міністерству Уряду ЗУНР, а Крайовим Комендантом УВО стає полковник Андрій Мельник. Це пояснювалось непростими взаєминами, які склалися між урядом ЗУНР та лідером УВО – Євгеном Коновальцем. Останній критично ставився до політики Євгена Петрушевича, його радянофільських орієнтацій та активно відстоював незалежність організації [5, с. 148]. Крім того, рішення ради Амбасадорі від 15 березня 1923 року унеможливило повноваження обидвох українських урядів (УНРу та ЗУНРу), а новостворені партії та політичні сили по-своєму ототожнювали себе з українським національними інтересами, різно їх розуміли та інтерпретували. Усе це відбилось на кількісному складі УВО у 1923 році, коли більшість членів вийшло з її складу, не поділяючи поглядів керівництва. У цей період фактично стояло питання, бути чи не бути УВО, і якими методами та формами боротьби оперувати в нових умовах. Тому особлива вага надається власній розвідці УВО. Її керівництво з 1922 року очолив сотник Осип Думин – “...людина здібна, енергійна, сильна індивідуальність” [6, с. 91]. Влітку 1922

року Думин прибув у Львів на посаду розвідувального референта Начальної Команди УВО у краї, щоб продовжити “велику гру розвідчої праці”.

Розвідувальний апарат УВО цікавила якнайповніша інформація щодо польських військових сил, їх розташування на своїх та сусідніх територіях, чисельний та особовий склад, військове діловодство, мобілізаційні плани, характеристика польських офіцерів у кожному полку. Для глибшого знання справи вивчались військові видання, підручники, польські та іноземні публікації у пресі, будь-яка інформація.

Агентами УВО, як правило, були українці – Січові Стрільці, колишні воїни УГА, що відбували військову службу в польській армії. Кожна група розвідників залежно від району, місцевості мала свій зв’язок з львівським центром, де інформація упорядковувалась, класифікувалась і знову поповнювалась новим розвідувальним матеріалом. Завдяки системі суворої конспірації, відокремлення кожної ланки розвідувальної машини та встановлення зв’язку знизу доверху агенти розвідки знали лише свого зв’язкового.

Розвідувальним центром УВО для підтримування зв’язку з агентами була розроблена система “поштових скриньок”, звідки кур’ери забирали пакети з інформацією, чи навпаки, залишали її там. Зв’язковими були також члени УВО, які, ризикуючи власним життям, доставляли потрібну інформацію. Серед них – Ольга Басараб, мабуть, єдина жінка, про яку відомо, як про зв’язкову УВО. В. Мартинець у своїй праці наголошує: “...жінки, як зв’язковий й кур’ери чи в інших функціях, давали собі якнайкраще раду з своїми завданнями і коли мова йде про конспіративний момент, не звертали так уваги поліції, як чоловіки” [13, с. 240].

Серед науковців не має єдиної думки щодо року вступу Ольги Басараб в організацію і кола її повноважень. Однак, автор вважає, що це сталося за кордоном; цієї думки дотримується і Надія Суровцева у своїх спогадах [14, с. 272]. Ольга Басараб була давньою знайомою Євгена Коновальця ще з Віденського періоду (1911 рік), на що вказує професор Северин Левицький [7, с. 30]. Працюючи в уряді Євгена Петрушевича в екзилі, була достатньо інформованою, неодноразово перебувала за кордоном. Разом з родиною Миколи Залізняка, котрий 1919 року стає послом УНР у Фінляндії, Ольга Басараб як бухгалтер ЗУНР виїжджає до Гельсінгфорса, Стокгольма, Карлсбада. На той час це було майже розкішшю для українців. Можливо, це врахував провід УВО, і Басараб було завербовано для збору найпростішої інформації за кордоном. Вона відповідала усім вимогам розвідки – гаряча патріотка, в минулому член “Просвіти”, “Січі”, “Пласту”, організована, діяльна, рішуча та вольова, могла працювати в найневибагливіших побутових ситуаціях, якщо це було потрібно українській справі. Цієї думки дотримується і брат Северин: “Головна її громадянська праця зосереджувалась в УВО. Була ця праця невидна й незнана навіть для найближчого її оточення” [7, с. 31]. 1923 року Ольга, вдова по інженеру Дмитру Басарабу повертається у Львів. Саме восени 23-го полковник Є. Коновалець з вимоги уряду Є. Петрушевича іде з посту Головного Команданта УВО. Крайовим Командантом на західноукраїнських землях стає полковник Андрій Мельник. Щоб бути інформованим про всі поточні справи організації, Євгенові Коновальцю потрібна була своя людина в Галичині. Тому можна припустити, що для підтримання неофіційного зв’язку між Мельником і Коновальцем, Ольга стає їх зв’язковою. Покинувши Відень і повернувшись додому, знімає помешкання на вул. Виспянського, 34 у Львові, “...де збігались основні нитки краєвих і закордонних зв’язків УВО” [7, с. 28]. Саме тут відбувається її зустріч з Осипом Думіним. Знайомство відбувається за сприяння сотника Петра Баковича – члена Краєвої Команди УВО. Дума було представлено як учителя історії та сусіда. З того часу через Ольгу Басараб Думин отримував секретну інформацію, котру та забирала з харчової крамниці по вулиці Генінга (бічна Личаківської). Крім того, О. Басараб в ролі “елегантної дами”, що роз’їжджала краєм, виконувала роль зв’язкової на Волині та Галичині [7, с. 82].

9 лютого 1924 року представники інформаційного відділення дирекції поліції у Львові провели обшук в квартирі Стефанії Савицької, співнаймачем якої була також і Ольга Басараб. Є кілька версій того, чому поліція натрапила на слід Басарабової, одна з них така: в лютому 24-го проводились масові арешти в справі українського університету у Львові, який за словами представників польської влади, був “не науковою інституцією, а засобом політичної маніфестації”.

Розшукувалась студентка університету – родичка Стефанії Савицької, що і привело поліцію у її помешкання. 13 лютого 1924 року газета “Наш прапор” помістила замітку під назвою “Поліцейська нагінка на українське студентство”: “В минулу суботу 9.ІІ. арестувала польська поліція у Львові Євгенію Савицьку, студентку філософії... і ще двох студентів. По докладній домовій і особистій ревізії, заведено їх на “Яховича”... Панну Євгенію Савицьку держать дальше, разом зі сестрою, котру рівно ж арестовано” [8, с. 2]. Інша версія говорить, що шукали не студентку, а комуністку з прізвищем Савицька [9, с. 90].

Згідно з останнім припущенням, до квартири Ольги Басараб завів польську поліцію сотник Василь Коваленко, колишній начальник контррозвідки при штабі Головного Отамана Симона Петлюри та агент УВО. Завербований Андрієм Мельником, котрий знав ще Коваленка як начальника штабу Української Дієвої Армії. Після звільнення з табору інтернованих українських вояків запропоновано Коваленкові співпрацю в польській антибільшовицькій розвідці, на що Коваленко пристав [9, с. 86]. Агент дефензиви, що стежив за ним у Львові, доніс у своєму щоденному звіті про візит В. Коваленка на вулицю Виспянського, 34. Це визвало підозру, оскільки Коваленко – наддніпрянець ніколи не був знайомим з галичанками С. Савицькою та О. Басараб. Дефензива з дозволу слідчої поліції робить побіжний обшук у квартирі, нічого підозрілого не знайшовши.

Після повторного і більш ґрунтовного обшуку в помешканні були знайдені матеріали: 1) детальний опис всієї польської армії на німецькій мові “Odrere de Battable”, 19 стор. машинопису; 2) пачку екземплярів стислих розвідувальних інструкцій розвідувального реферату при КWOI, на російській мові, з поясненнями щодо проведення розвідувальних акцій; 3) зшиток чорнових записів з детальним звітом шпигунської акції, проведеної на території Польщі з 1 серпня 1923 року про стан поодиноких полків та відділів, організації польського розвідувального апарату, офензивного та дефензивного з поданням прізвищ та звань; 4) витяги копій з листів Краєвої Команди УВО з інструкціями щодо ведення розвідувальної роботи; 5) реферат “Volkskrieg” німецькою мовою про способи і тактику повстанської (революційної) боротьби та реферат німецькою мовою “Lago Polen”, що трактує положення Польщі з коментаріями щодо військових приготувань на випадок війни; 6) два плани військових казарм, виготовлених на білій кальці; 7) витяг з таємних наказів (зошит на 20 сторінках) 10-го полку саперів, 10 полку артилерії та плани їх казарм.

Після вилучення цих секретних матеріалів, в домі С. Савицької та О. Басараб о 6 год. ранку було проведено повторну ревізію. Доручення було отримане від шефа інформаційного бюро при дирекції поліції у Львові, комісара Леона Кайдана. В результаті обшуку, в шафі серед білизни знайдено лист від 6.02.24 р. з Берліна, адресований О. Басараб від Романа Романовича, котрий, незважаючи на нейтральний зміст, містив інформацію на шкоду Польщі, та 39 американських доларів, “призначених для розвідчої акції” [10, с. 322].

Ольга Басараб заявила в ході ревізії, що виявлені документи, змісту яких вона не знає, передав їй студент львівської політехніки Іван Кучма, знайомий ще по Відню. Як показали подальші події, пошуки загадкового І. Кучми залишилися безрезультатними, а свідчення Ольги викликали сумніви щодо їх правдивості [10, с. 322]. Для цього в дирекції поліції були вагомі причини. Насторожував закордонний паспорт О. Басараб, де зазначено, що 20 жовтня 1923 року вона перетинала чеську границю, а саме – Брацлав, Петровіце, а, крім того, неодноразово здійснювала закордонні поїздки протягом 1919–1923 років у Фінляндію, Швецію, Австрію. На основі матеріалів, які містяться в ДАЛО, прослідковується подальше розгортання слідства польською контррозвідкою справи “украинской националистки Басараб Ольги, обвиняемой в шпионаже”.

Знайдені секретні матеріали були скрупульозно вивчені і перевірені, оскільки “допитувана відмовилась від будь-яких зізнань” [11, с. 1]. Вилучені на вул. Виспянського інструкції, Реферат розвідки давали право польській дефензиві припускати, що вони мають справу з організацією “з ширшим полем діяння, ніж шпигунство, з організацією незнаною, окресленою ініціалами К.В.О.І” [11, с. 21].

Як виявило подальше слідство, зазначені матеріали повинні були відправитись до Марії Каліш в Шоенбергу на Вілендштрассе, L 42, Шнайдера Ловенталя на Фрейсінгерштрассе, 2. Ще

подаються прізвища майора Куна та пана Заремби в Шоенбергу біля Берліна [11, с. 1]. Припускалось, що йшлося про садибу у Берліні, де знаходився центр української шпигунської організації, яка охопила всю територію Польщі. Розвідка велась організовано та фахово, до збору інформації залучався елемент український (“українська ірридента”), особливо українська студентська молодь. Зібрані матеріали переправлялись до Німеччини та Радянської Росії.

З причини “колосально великої ваги справи” військова поліція зайнялась розшуком співників та інформаторів Ольги Басараб: “Одночасно звертаємо увагу на розіслання фотографій Басараб до місцевостей, в яких працювали шпигунські агенти та встановлення, чи вона там перебувала і з ким контактувала” [11, с. 8]. Воєводським управлінням у Перемишлі було виявлено адресу та прізвище Ізідора Крейсла, що служив сапером у 10 саперному полку і знав особисто Богдана Зеленія, котрий згодом фігуруватиме в справі “басарабівців”. Крейсл зізнався, що неодноразово з Зеленієм зустрічався на вулицях міста з «діячами рускими, котрі мали за завдання збирати матеріали шпигунські і доставляти центру, що знаходився в мешканні Ольги Басараб при вул. Виспянського” [12, с. 10]. Викриття інформаторів у Станіславові “залишилися безрезультатними”, а інформація про стан штабу на 26.XII.1923 р. – фальшивою. Перевірялась також достовірність інформації про польських військовиків в Бережанському, Золочівському та Тернопільському гарнізонах. [11, с. 21]. Особливо ґрунтовно польською поліцією та дефензивою перевірялись колишні українські офіцери.

У “Бригідках” допит головної звинуваченої – Ольги Басараб – закінчився трагічно. Заявивши, що “сама в біду попавши, інших не видасть”, жінка прийняла мученицьку смерть. У ніч з 12 на 13 лютого, за поданням поліції, де вказувалось фіктивне прізвище, Ольгу Басараб знайшли повішеною на ґратах в’язничної камери №7.

Трагізм події полягає ще й в тому, що Ольга нікого своїм самовідданим вчинком не врятувала. На основі знайдених у неї матеріалів та свідчень Василя Коваленка польська поліція натрапила на членів УВО. А вже у грудні почався великий політичний процес “басарабівців”. На лаві обвинувачуваних опинились Андрій Мельник, Василь Коваленко, комендант округи Перемишль Євген Зибликевич, чотар Григорій Лихолат, Микола Білинський, Ірина Вахнянинова та інші [13, с. 21]. Справа проти підсудних була порушена виключно за шпигунську діяльність. Йшлося навіть не стільки про окремі акти шпигунства, як про “революційну боротьбу проти польської влади на західноукраїнських територіях” [6, с. 154]. Підсудні покинули на початку процесу залу, оскільки їм було відмовлено в акті обвинувачення українською мовою. Підозрюваних жорстоко допитували, щоб довести існування на території Польщі наявність розгалуженої націоналістичної шпигунської організації. 28 березня в малій залі Львівського карного суду винесено важкий присуд над 10-ма звинуваченими за революційну боротьбу та “за шпіонаж в користь Німеччини і Советів” [15, с. 3].

Вбачаючи в УВО серйозну протидію своїй політиці на теренах Західної України, польська влада переслідувала й суворо карала її членів. Тому період з 1923 по 1924 рр. став для УВО переламним і справді критичним. Політичні міркування й шукання нового внутрішнього керівництва призвело до послаблення організаційної активності. Та це не означало ідейного чи духовного краху УВО. Репресії, арешти, судові процеси показали міць та високий ідейний дух її членів, котрі достойно вийшли з важких потрясінь і в нових формах діяльності продовжили боротьбу проти окупаційної влади.

1. Мірчук П. Євген Коновалець. – Торонто, 1958. – С. 107. 2. Націоналіст. – 1991. – № 1. 3. Сватко Я. Євген Коновалець – творець ОУН // Галицька видавнича спілка. – Львів, 2003. – С. 64. 4. У.В.О.// Видання Пропагандивного Відділу УВО, 1929. – С.90. 5. Зайцев О. Екзильний уряд ЗУНР і українські політичні організації Галичини: Збірник Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність // Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2000. – №6; ЗУНР: історія і традиції. – С.232. 6. Книш З. Власним руслом. УВО від осені 1922 до літа 1924. – Торонто, 1966. – С. 184. 7. Незабуття Ольга Басараб: Вибране / Під ред. Ірени Книш. – Вінніпег, 1976. – С.240. 8. “Поліцейська нагінка на українське студентство” // “Наш прапор”. –

11.02.24 р. – Ч.32(76). 9. Лоза М. Ольга Басарабова: Альманах “Гомону України”. – 1975, арк. 128. 10. Дядюк М. Ольга Басараб-Левицька: трагедія 1924 року // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. 11. ДАЛО, Ф.271(Дирекція поліції у Львові). Опис 1, справа 880. 12. ДАЛО, Ф.1 (Львовское воеводское управление). Опис 52, справа № 285. 13. Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН. – 1949. – С.347. 14. Суровцева Н. Спогади. – Київ, 1996. 15. Діло. – Львів. – Ч.72. – 1.04.1925 р.

Б.М. Галайко

Інститут гуманітарних та соціальних наук
Національного університету “Львівська політехніка”

ДО ПИТАННЯ БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

© Галайко Б.М., 2007

Простежено на основі історичних джерел бойові акції Української військової організації у 1920-х роках, коли УВО діяла як підпільна армія в боротьбі за Українську державність.

On the bases of historical sources the fighting actions of Ukrainian Militari Organisation were of observed in 1920s, when UMO operated as underground army which struggled for Ukrainian statehood.

У 1920 р. на завершальному етапі українських визвольних змагань після численних невдач української сторони та окупації українських етнічних земель військами сусідів (більшу частину українських земель загарбала більшовицька Росія; Галичину, Волинь, Холмщину, Підляшшя захопила Польща; Північну Буковину – Румунія; Закарпаття – Чехословаччина) постало гостре питання зміни методів та тактики боротьби. Частково це було реалізовано в часі першого Зимового походу взимку 1920 р., коли було здійснено партизанський рейд військом УНР тилом більшовиків. Натомість в Галичині в середовищі українських військових зародилась ідея створити підпільну військову організацію для продовження боротьби за здобуття Української державності та підтримки бойового духу українського населення. Так виникла Українська Військова Організація (УВО).

Діяльність УВО і досі залишається малодослідженою, неоднозначно трактованою тематикою, маловідомою для широкого загалу. У повоєнний період за кордоном з'явилися діаспорні дослідження В. Мартинця [10], З. Книша [6–9; 12–13] та П. Мірчука [11], однак у них відбилися певна політична заангажованість та необ'єктивність. Поряд з тим дослідники посилаються на низку публікацій в часописах “Шлях перемоги” та “Визвольний шлях”. В сучасній Україні стосовно тематики УВО слід відзначити дослідження І. Васюти [1], І. Гаврилів [2, 3], А. Кентія [5; 6]. У цій роботі простежуємо бойові акції УВО впродовж 1920-х років в Галичині.

Найбільший резонанс в українському суспільстві мали саме силові дії націоналістів, в яких можна простежити певне поєднання диверсійно-терористичних акцій бойовиків УВО та їх політичного розголосу.

Українська військова організація була нелегальною військово-революційною формацією, яка постала у 1920 р. заходами військовиків різних українських армій. В тому часі в Наддніпрянській Україні тривала партизансько-повстанська війна проти московсько-більшовицької влади, справа Галичини ще не була остаточно вирішена в міжнародній політиці. У цей момент в Празі влітку 1920 р. відбувся з'їзд представників українських військових організацій за кордоном, на якому йшлося про створення всеукраїнської військової організації, а у вересні 1920 р. у Львові створилась